

ՀԱՅՈՑ ՐԱՖՖԻՆ

ԵՒ ՖՐԱՆՍԱՑԻՈՑ ԺԻՒԼ ՎԵՐՆԸ

Առնենք Րաֆֆիի վէպերէն իսկնքը (3րդ տպգր. 1931), եւ բանանք 357րդ էջը, որ վէպին վերջաւորութիւնն է, եւ բառ առ բառ արտատրպենք հետեւեալ հատուածը որ երազ մը, դադարարային Հայաստանի մը տնտեսական կեանքին նկարագրական նախագուշակումն է:

« Վարդան եւ իր հիւրընկալը գնում էին գիւղի փողոցով: Նրանց մօտից անցնում էին մահուր եւ պարզ կերպով հագուած շինական կնիկները, իւրաքանչիւրը ձեռքին հիւսելով մի բան, եւ նրանց տղամարդիկը գործաւորի հագուստով: Ոչ մէկը անգործ չէր, ամէն մարդ իր զբաղմունքն ունէր: Զարմանում էր Վարդանը տեսնելով, թէ որքան փոխուել էր կեանքը, թէ որքան վայելուչ կերպարանք էր ստացել նա: Առաջուան գոեհիկ կոշտութիւնները այլեւս չէին երեւում: Կենսագործող գործութեամբ մի բան էր մնացել անփոփոխ, դա էր հայկական խօսքը — լեզուն:

.....

Վարդանը իր հիւրընկալի հետ այժմ գտնւում էին գիւղից դըսում: Դէպի ամէն կողմը ուր նայում էր Վարդանը, երեւում էին հարուստ ագարակներ, գեղեցիկ այգիներ:

.....

Նրանք անցան մի գործարանի մօտից, որտեղ տախտակներ էին սղոցում: Այստեղ գործում էին գլխաւորապէս մեքենաներ եւ շոգեւորացարանը:

— Այդ ո՞ւմն է պատկանում, հարցրեց Վարդանը:

— Մեր գիւղում ի՛նչ գործարան որ տեսնե-

լու լինէ՛ք, առանձին մարդու սեպհականութիւն չէ, պատասխանեց նրա հիւրընկալը: Գործարանները այստեղ պատկանում են գիւղական համայնքին, ամէն մի գիւղացի մաս ունի նրանց մէջ: Գերանները ստացում են մերձակայ անտառներից, որոնք նոյնպէս գիւղացիների սեպհականութիւն են:

Նրանք անցան սղոցարանից:

— Ահա՛ այդ ահագին շինուածքը, ցոյց տուեց Վարդանի հիւրընկալը, դա պանրագործութեան գործարան է, դա նոյնպէս պատկանում է գիւղական համայնքին:

.....

Նրանք գտնվում են այժմ դաշտում: Հասունացած հունձքը արտերից փաղվում էր, բայց փաղվում է ոչ թէ մանգաղով կամ գերանով: Այստեղ նոյնպէս գործում էր մեքենան, որ մեակ հարիւրաւոր մշակների գործ էր կատարում:

.....

Նրանք անցան մի ահագին շինութեան մօտից. դա աղօթիք էր: Այստեղ նոյնպէս հեշտացրած էր աշխատանքը, եւ ջրի փոխարէն գործում էր շոգին: Բազմաթիւ գիւղերի ցորեանը այս հաստատութեան մէջ աղացվում էր, եւ մահուր ձիւնի պէս սպիտակ ալիւրը:

.....

Դա նոյնպէս պատկանում էր գիւղական համայնքին:

.....

.....

1877ին, թրքւոտու պատերազմի շրջանին, վէպին գլխաւոր դերակատար հերոսը Վար-

զանն է որ վշտահար՝ կ'երազէ, նշանածին՝ անբաղդ Լալային հողադամբանին վրայ, Ռուսահայաստան ապաստանող թրքահայ գաղթականաց Վաղարշապատի գերեզմանատան մէջ, էջմիածնի մօտ:

Վարդան, հայրենի սիրով հրաբորբոք, կ'երազէ որ 200 տարի յետոյ, այսինքն 1877+200=2077ին, գաղափարային Հայաստանի մը մէջ կը շրջի, ընկերօջը՝ հիւրընկալին ընկերակցութեամբ, Հայաստանի մը մէջ, որուն յարութեան այդին մեծազէս սատարած է Վարդան՝ իր կուսակից ընկերներովը, տաժանակիր աշխատութեամբ եւ յամառ, յարատեւ ինքնագոհողութեամբ:

Ուրեմն քստ այդ նշանաւոր երազին, 200 տարի յետոյ, այսինքն 2077 բուականին Հայաստանի մէջ,

1 - Ամէն մի ոմն գործաւոր է, մաքուր եւ պարզ հագուած: Կնիկները ձեռքերին հիւսելիք աշխատանք ունիս, եւ փողոցներուն մէջ անգամ հիւսելով կը փալեն, մինչ տղամարդիկն իսկ գործաւորի հագուստ կը կրեն: Որքան փոխուել էր կեանքը, որքան վայելուչ կերպարանք ստացել ւն: Առաջուան գոռիկ կոշտութիւնները այլեւս չէին երեւում: Կենսագործող գործութեամբ մի բան էր մնացել անփոփոխ. — դա՛ հայկական խօսքը — լեզուն էր:

2 - Եւ ոչ մէկը անգործ չէ. ամէն մարդ իրեն յատուկ զբաղմունքն ունի:

3 - Ամէն կողմ, մեքենան եւ շոգին են գործում (փոխանակ ձեռական աշխատանքի):

4 - Մեր գիւղում, կ'ըսէ Վարդանի հիւրընկալը, ի՛նչ գործարան որ տեսնելու լինէ՛ք, առանձին մարդու սեպհականութիւն չէ: Գործարանները այստեղ պատկանում են գիւղական համայնքին: Ամէն գիւղացի մաս ունի անոնց մէջ:

5 - Սղոցարանի տախտակները ստացվում են մերձակայ անտառներից, որոնք նոյնպէս գիւղացիներու սեպհականութիւն են:

6 - Ահա՛ պանրագործութեան գործարանը. դա՛ նոյնպէս պատկանում է գիւղական համայնքին, կ'աւելցնէ Վարդանի հիւրընկալը:

7 - Նրանք անցան մի ահագին շինութեան մօտից. դա աղօրիքն էր. այստեղ նոյնպէս հեշտացրած էր աշխատանքը, եւ ջրի տեղ գործում էր շոգին. դա նոյնպէս պատկանում էր գիւղա-

կան համայնքին:

Այս համայնապատկերը արդի Խ. Հայաստանի տնտեսական կեանքին, յիսուն տարի առաջուրեք գրուած զարմանահրաշ նկարագրականը չէ՞ միթէ . . . :

Այս պատկերին մէջ, շատ քիչ, քանի մը փոփոխումներ միայն պէտք է ներմուծել քստ ներկայ վիճակին, որպէսզի արդի Խ. Հայաստանի տնտեսական կեանքին յար եւ նման պատկեր մը ունենանք:

1 - Ելեփորականութիւն կամ փախուղաշարժ մօթօրներ, փոխանակ Ռաֆֆի երազած շոգեշարժ մեքենաներուն:

2 - Մայրաքաղաքին կից շրջանին մէջ, իրիւր արուարձան, «Նուպարաշէն»ի եւ «Նոր-Արաքիլի»ի նման, գաղքատացող ներգաղթին համար շինուած կամ շինուելիք շէն աւաններ, փոխանակ Ռաֆֆի երազած հարուստ ազարակներուն եւ զեղեցիկ այգիներուն:

Այսպէս Ռաֆֆի իր խոհալի Հայաստանին մէջ, անձնական սեփականութիւնը ոչ միայն ջնջուած կ'երազէ, հապա կը դուշակէ տեսակ մը «մեքենայացում» ձեռնական աշխատանքի, որուն հիմա մոքորիգասիոն կ'ըսեն, եւ որ կատարուած իրողութիւն մը ըլլալու վրայ է Խ. Հայաստան, ինչպէս նաեւ Սովետական Ռուսաստանի մէկ ծայրէն միւրը:

Տնտեսական կեանքի այս ահագին յեղափոխութիւնը Խ. Հայաստանի մէջ իրագործուելու սկսաւ 1922-23ին, որով Ռաֆֆի երազած 2077 թուականէն 155 տարի առաջ, :

Զարմանահրաշ դուշակում մըն է ասիկա, քաղաքական - տնտեսական մարդկին մէջ, աւելի զարմանահրաշ քան ժիւլ Վերնի դուշակումները գիտական մարդկին մէջ, ուր այս վերջինը՝ յիսուն տարի առաջուրեք դուշակած է օդանավորութիւնը, իր «Հինգ շաքաթ օդապարիկով» վէպին մէջ, եւ ընդծովեայ նաւորութիւնը, «Քսան հազար մղոն ծովերու տակ» վէպովը:

Յիրաւի սքանչելի նախագուշակումներ երկուքն ալ, թէպէտ տարբեր մարդերու մէջ: Բայց մեր հանճարեղ Ռաֆֆիին նախագուշակումը կը գերազանցէ ժիւլ Վերնին, քանի որ ժիւլ Վերն ծնած, մեծցած եւ ուսում առած է Եւրոպայի է՛ն զարգացած միջավայրին մէջ, ուր գիտութեանց հուժկու յառաջդիմութիւնը եւ առօրեայ կեանք-

քին մէջ յանդուգն իրադործումը բնականոն կրնար նկատուիլ եւ դիւրաւ գուշակուիլ, մինչ Հայոց խեղճ Բաֆֆին, ծնած, մեծցած եւ ուսում առած է կիսավայրենի լուծի մը ներքեւ հիւժող յետադէմ միջավայրի մը մէջ, ուր ամէն ինչ դեռ Միջին Դարու աւատական ժամանակի վիճակին մէջ անշարժ, քարացած մնացած էր, եւ ուր պարզ փոփոխում մը, բնաշրջումն իսկ՝ այնչափ դանդաղ էր, որ դարերու պէտք ունէր, — ո՛ւր մնաց այսպիսի արմատական փոփոխումներու արդիական յեղափոխութիւն մը . . . :

Հետաքրքրական պիտի ըլլար վաւերականօրէն ուսումնասիրել թէ ի՞նչպէս, ո՞ր ուղիով Բաֆֆի հասաւ իր իտէալի Հայաստանին գրականօրէն իսկ այդչափ յանդուգն տնտեսականութեան, վարդանի երազին եղբակացութեան :

Այս մասին Բաֆֆիի մտային զարգացման վաւերագրական մանրամասնութիւնները ձեռքս չունիմ որ կարենամ եղբակացութեան մը յանդիլ. — որով հարկադրուած եմ լոկ ենթադրութիւններ ընել, զոր կը համարձակիմ ստորեւ Անահիտի բնթերցողներուն ներկայացնել :

Ամբողջ 19րդ դարու շրջանին, Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութենէն, աւելի ճիշդը, Ժան — Ժաք Ռուսոյի ընկերային-յեղափոխական գաղափարներուն ծաւալումէն սկսեալ, Եւրոպայի է՛ն յառաջադէմ, կամ յառաջադէմ կարծուած երկիրներուն մէջ, զարգացեալներու ընտրանին, ընկերվարական գաղափարներու դրդմամբ՝ որ Եւրոպայի միջնորոտը կը խճողեն, քաղաքական ու տնտեսական նոր յեղաշրջեալ կեանքի մը իղձը կը սնուցանեն, գաղափարներ եւ իղձ՝ որ յանգեցան իրադործմանը նիւթական անկարելիութիւն կարծուած Քարլ Մարքսի չափազանցութեանց . . . :

Հայոց Բաֆֆին ալ, ընդհանուր եւրոպացւոց իղձին, երազին խորունկ ազդեցութիւնը անգիտակցաբար եւ պարզօրէն կը կրէ, միայն Արեւելքցիի հրեղէն երեւակայութեան օգնութեամբ, եւ իբր Զայկ Դիւցազնի իրապաշտ դաւակը, որ գիտէ է՛ն խուժուժ դժուարութեանց յաղթելով իրականացնել իր իղձն ու երազը, Բաֆֆի յանդուգն ուսումնով մը, է՛ն յանդուգն եւրոպացիներէն աւելի բարձր կը սաւառնի, կամ աւելի խորը կը սուզուի :

Շատ հաւանականաբար այսպէս է որ Բաֆֆի կը յանգի վարդանի երազին եղբակացութեան, որ անկարելի կարծուած բարենորոգման մը մարմնացումն է :

Յօդուածիս իբր հուսկ բան խորհուրդ կու տամ՝ եւրոպական լեզու գիտնալով — հայ վիպագրութիւնը արհամարհող Հայերուն, կարգալ Բաֆֆիի վէպերը, մանաւանդ Կայծերը, Խեցիքը, Սամուէլը (վերջինը Ֆրանսերէնի ալ թարգմանուած) : Ոչ միայն գիտը պիտի ընէք ինքնուրոյն օրիանքալիզմի մը, զոր տգէտ Եւրոպացիք կը յամառին արար եւ պարսիկ մատենագրութեանց մէջ միայն փնտռելու, հապա իրաւունքը պիտի ունենաք ինքնուրոյն քաղաքակրթութեան մը, — աշխարհիս էն հիներէն, եթէ ոչ էն հինը, — Հայոց ինքնադրոշմ քաղաքակրթութեան հետքերը հպարտութեամբ դիմաւորելու . . .

Պօրտո

ԵՊ. ՍԱԳԱՅԵԱՆ